

Rheda Pál lipcsei kapcsolata. Csáktornyai János hosszás betegségét, majd 1595. november 25-i halálát¹ követően, feltehetően már 1596 elejétől irányíthatta Rheda Pál a debreceni városi nyomdát. Raphael Hoffhalter és Komlós [Lupus, Lupinus] András után ő a harmadik debreceni nyomdász, aki nem magyar anyanyelvű volt. Származásáról, iskolázottságáról a fennmaradt kevés számú forrás miatt nem sokat tudunk. Lipsiai (latinosan Lipsensis) előneve, valamint német nyelvismerete miatt a korábbi szakirodalom vélhetően Lipsceből elszármazott németnek gondolta őt.² Ezt a korábbi feltételezést megerősíti a 17. századi debreceni városi nyomdai készlet összeállítása során tett mostani felfedezésünk. Ennek kapcsán bizonyosságot nyert, hogy Rheda Pál és a híres lipcsei Grosse könyvkiadó között a tipográfus debreceni működése alatt nagy bizonyossággal folyamatos együttműködés létezhetett. Ez pedig arra enged következtetni, hogy Rheda Pál Magyarországra érkezését megelőzően már kapcsolatban állhatott Henning Grosse könyvkereskedővel és kiadóval.

A Grosse kiadó 7 × 64 mm-es jellegzetes fejléce

Szabó Károly nyomán,³ és a címlapon olvasható impresszumnak vélt adatok alapján – „DEBRECENI, Apud Paulum Rhedam Lipsensem. Anno M. DC. VII.” – az *RMNy* második kötete Károlyi Péter *Elementa Graecae grammatices* címen megjelentetett görög nyelvkönyvének ezt a kiadását Rheda Pál 1607-ben, Debrecenben nyomtatott kiadványaként írta le.⁴ A betűtípus kutatás alapján azonban egyértelműen megállapítható volt, hogy e görög nyelvkönyvnek ezt a kiadását nem a debreceni városi officina készletével nyomtatták ki.

Ezért a következőben már arra kerestük a választ, hogy akkor ki és hol jelentette meg Károlyi Péter görög nyelvtanának 1607. évi kiadását? Rheda Pál Lipsiai (latinosan Lipsensis) előnévére figyelemmel logikusnak tűnt a 16–17. század fordulóján működő lipcsei nyomdászok által kinyomtatott munkákat alaposabban szemre vételezni. Hiszen, ha valóban Lipsceből jött hazánkba Rheda Pál, akkor valószínűleg a szász városban tevékenykedő tipográfiai valamelyikével továbbra is kapcsolatban állhatott. Feltételezésünk helytállóan bizonyult. Tipográfiai vizsgálataink eredményeként ugyanis az 1607. évi Károlyi Péter-féle görög nyelvkönyvben szereplő betűtípusok, nyomdai cifrák, a fejléc, valamint a záródísz összehasonlítása alapján sikeresen azonosítottuk a görög nyelvtan valódi megjelentetőjét, a jó nevű lipcsei Grosse könyvkereskedést és könyvkiadót. A 7 × 64 mm-es fejléc megtalálható a lipcsei Henning Grosse által 1597-ben kiadott Marcus Tullius Cicero *Sententiae* című műben,⁵ valamint az ugyancsak e kiadónak 1610-ben Tectander von der Jabel *Iter Persicum* címen megjelentetett munkájában.⁶

Henning Grosse⁷ 1566-tól a lipcsei könyvkereskedő, Conrád Könignél tanulta ki a könyvkereskedés szakmáját, majd felszabadulását követően továbbra is mesterének kereskedésében dolgozott. 1575-ben König halálát követően az özvegyvel kötött házasságot, valamint az örökösöktől megvásárolta az üzletet.

¹ GULYÁS Pál, *A könyv sorsa Magyarországon*, II. köt. Bp., OSZK, 1961, 61.

² BENDA Kálmán, IRINYI Károly, *A négy száz éves debreceni nyomda (1561–1961)*, Bp., Akadémiai, 1961, 25.

³ *RMK II*, 327.

⁴ *RMNy* 959.

⁵ *VD 16 C* 2850.

⁶ OSZK jelzete: App. H 711, M₃a.

⁷ <http://www.Deutsche-biographie.de/sfz24033.html>. – RISKE, Christoph, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden, 2007, 529.

DE SYNTAXI.

Quid est Syntaxis?

Est legitima partium orationis inter se compositio.

Quotuplex est Syntaxis?

Duplex. $\left\{ \begin{array}{l} \text{Legitima} \text{ \& } \\ \text{Figurata.} \end{array} \right.$

Quæ est legitima Constructio?

Cui nec deest quippiam, nec redundat, nec loca suo abest, nec immutatur, ut: ἰ σαρξάνης ἑστρατῆ. Socrates deambulat.

Quæ est Figurata?

Quæ legitimam aut defectu, aut redundantia aut mutatione turbat constructionem, ut: σαρξάνης ἑστρατῆ. Socrates & ego deambulamus.

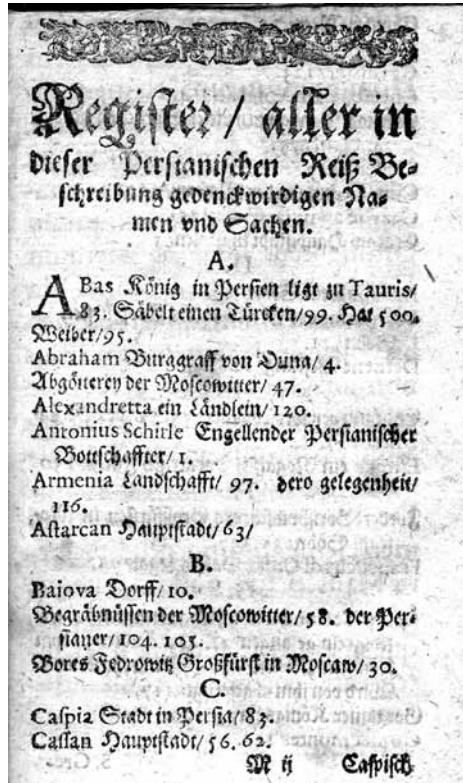
Quotuplex est legitima?

Triplex. $\left\{ \begin{array}{l} \text{Concordantia} \\ \text{Regiminis} \text{ \& } \\ \text{Partium indeclinatarum.} \end{array} \right.$

Quid est constructio Concordantiæ?

Quæ in aliquibus accidentibus partium orationis declinabilium concordat.

Az 1607. évi Károlyi Péter-féle görög nyelvkönyvben is szerepl a 7 × 64 mm-es fejléc (K4b)

A Grosse kiadó által 1610-ben megjelentetett munkában felismerhető a jellegzetes, 7 × 64 mm-es fejléc (App H 711, M₃)

1576-ban már lipcsei polgár státust nyert. Sikeres könyvkereskedői vállalkozásának is köszönhetően 1590-ben pedig a városi tanács tagjai közé választották. E tisztségről azonban nem sokkal később, 1592-ben lemondott, mivel nem vállalta a kálvinista felekezet hívei ellen hozott szankcióknak a szász méltóságoktól elvárt, saját kezű írásos megerősítését. Tettét főként anyagi szempontú megfontolások indokolták. Ugyanis üzleti kapcsolatot tartott fenn a kálvinista országokkal, így Magyarországgal, közelebről Debrecennel is. A szankciók megerősítését – tőle ugyancsak elváró – aláírás megtételével ezt a jól jövedelmező bevételi forrást veszélyeztette volna, amit nem kívánt megtenni. A lipcsei városi tanács vezetéséből történő kiválása több öt igazolta. Könyvkereskedése számára a kálvinista országokkal folytatott üzleti kapcsolatai később igencsak hasznosnak bizonyultak.

A Grosse könyvkereskedés 1580-tól kiadóként is működött, főleg teológiai műveket jelentetett meg. Kiadójának nagyságát jól illusztrálja, hogy 1580 és 1621 között 938 könyvet adott ki. Nevéhez köthető az első hivatalos lipcsei könyvvásár katalógusának megjelentetése 1595-ben, és a lipcsei könyvvásár megalakításában is jelentős szerepe volt Henning Grossének. Támogatta a tanuló tankönyvekkel történő ellátását, ennek egyik szemléletes példája lehet az 1607-ben valójában Lipcsében, a Grosse kiadó által megjelentetett Károlyi Péter-féle görög nyelvkönyv is. A megjelenés helyének valódi feltüntetése nélkül kinyomtatott kötet impresszuma értelmezésünk szerint nem a nyomtatvány tényleges előállítóját, hanem a nyelvkönyvet Magyarországon forgalmazó könyvkereskedőt és elérhetőségét nevezte meg:

**ELEMENTA
GRÆCÆ GRAMMA-
TICES, IN BREVE COMPEN-
dium ex prolixioribus Gram-
maticorum præceptis contracta**

à
Petro Caroli.

**NVNC DENO E MEN-
DIS, EA QVA FIERI POTVIT
induftriâ repurgata, & eo modo expreffa, ut
non parvum difcentes in Græcis literis facere poffint
profectum, fi fedulo harum ftudio incubuerint. Qui-
bus elementis fideliter deguftatis, aditus tandem
etiam ad prolixiora Grammaticorum præce-
pta patebit commodiffimus & fá-
ciliffimus.**

DEBRECINI,
Apud Paulum Rhedam Lipsensem.

Anno M DC. VII.

RMNy 959 címlapja

Végezetül a most ismertett új adatok kapcsán felvetjük annak a lehetőségét, hogy Henning Grosse kiadónak és könyvkereskedőnek jelentős szerepe lehetett a lipcsei kötődésében megerősített Rheda Pál debreceni letelepedésében. Feltevésünk szerint a híres lipcsei cégnél talán nyomdai munkát is ellátó Rheda kiadóját személyesen, mint annak megbízottja képviselhette üzleti ügyekben. A civisváros egyházi vezetőinek, polgárainak könyvrendeléseit közvetíthette ügynökként Lipcse és Debrecen között. Ennek során elsők között értesülhetett Csáktornyai betegségéről, majd rövidesen bekövetkezett haláláról, és a megüresedett, irányító nélkül maradt debreceni városi nyomda helyzetéről. A debreceni tanács

„Debrecini, apud Paulum Rhedam Lipsensem”.⁸ A neve feltüntetésével magyarországi forgalomba került lipcsei nyomtatvány feltételezhetően Rheda Pál és Henning Grosse megegyezésének megfelelően juthatott el a kálvinisták híres oktatási központjába: Kolozsvárra, Debrecenbe, Pápára és Patakra, ahol e kiadás példányai leginkább fennmaradtak.⁹ Egyúttal az sem zárható ki, hogy a Magyarországra szállított példányokon felül a lipcsei Thomas iskolát támogató Henning Grosse az ottani diákok számára, valamint más egyéb németországi városi tanintézetek részére szintén juttathatott a Lipcsében, 1607-ben kinyomtatott görög nyelvkönyvből.

Károlyi Péter latin nyelvű görög grammatikájának lipcsei kiadása az 1567-es¹⁰ és az 1592-es¹¹ kolozsvári kiadások alapján készülhetett. Beosztása, valamint a főresz szövege ugyanis megegyezik az 1592-es kiadáséval, de abból hiányzik a Kendi Farkasnak szóló egykori ajánlás. Ennek szövegét a ma már példányból nem ismeretes 1567. évi kiadás felhasználásával pótolták. A két kolozsvári kötet alapján készített lipcsei kiadás nyomdai kivitelezését az az Abraham Lamberg végezte el, aki 1598 és 1609 között dolgozott a Grosse kiadónak.¹²

A fenti tények ismeretében az *RMNy* 959. tétele törlendő, ezzel párhuzamosan az 1607. évi, lipcsei kiadásúként azonosított Károlyi Péter-féle görög nyelvkönyvet pótlólag az *RMK III* bibliográfia tételei sorába kell besorolni.

⁸ Rheda Pál latin nyelvű kiadványai közül az impresszumban ugyanez a forma majd csak 1613-ban fordult elő még egyszer: „Debrecini, Apud Paulum Rhedam Lipsensem. M. DC. XIII,” azonban e kiadványt, Gönci György református egyházi rendtartását (*RMNy* 1046) Rheda Pál már valóban Debrecenben a városi nyomtató műhely készletével nyomtatta.

⁹ Károlyi Péter görög nyelvkönyvének az 1607. évi lipcsei kiadásából a magyarországi református kollégiumok Debrecen, Pápa, Sárospatak gyűjteményei mellett Brassóban és Kolozsvárott őriznek még példányt.

¹⁰ *RMNy* 235.

¹¹ *RMNy* 691.

¹² <http://www.Deutsche-biographie.de/sfz47486.html>. – RISKE 2007, i. m. 527.

pedig örömmel fogadta a Lipcséből érkezett szakembert. Vélekedésünket tovább erősítik a Rheda Pál fiánál, Péternél tapasztalt, csak rá jellemző tipográfiai sajátosságok. Nyomtatványait összehasonlítva a Grosse-féle kiadványokkal, hasonló tipográfiai megoldásokat tapasztaltunk. Rheda Péter a lipcsei nyomtatványokhoz hasonlóan a debreceni városi nyomdában elsőként alkalmazott igényesen szerkesztett, léniákból kialakított dupla vonalas címlapkeretet, amelyet nyomdai cifrákkal is díszített, valamint ugyancsak keretek között elhelyezett margináliákat. Ennek alapján feltételezzük azt, hogy Rheda Pétert édesapja talán egykori szülővárosába, esetleg tanulmányai helyszínére, Lipcsébe küldhette ki a nyomdász mesterség elsajátítására. Ott mesterségbeli jártasságot szerzett, amelynek köszönhetően egyéni ízlését tükröző, tiszta nyomású kiadványokat készített. Nyomtatványai megjelenítésére nagy gondot fordított. Rheda Pál lipcsei tevékenységének tisztázása, a Rheda családnak e szász várossal fennálló korábbi és későbbi folyamatos kapcsolatára vonatkozó feltételezésünket további kutatások igazolhatják.

BÁNYI SZILVIA